

-
12. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні // Україна молода. Спеціальний випуск. – Київ-Львів: Критика, 2007. – С. 317, 320, 327, 334.
  13. Даниленко О. А. Там само. – С. 349.
  14. Культура і мистецтво. Аналітична записка, 2007 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.rb.com.ua.
  15. День незалежності. Патріотизм. – 21 серпня 2009 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.razumkov.org.ua.
  16. <http://www.pravda.com.ua/news/2007/12/17/68517.htm>
  17. Опитування було проведене у грудні 2005 року.
  18. Holley E. Hansen. National Identity: Civic, Ethnic, Hybrid, and Atomised Individuals // Europe-Asia Studies. – Vol. 61. – Issue 1, January 2009. – P. 1-28.
  19. Multikulturalitaet und Multiethnizitaet in Mittel-, Ost- und Suedosteuroopa / Herausgegeben von Ernst-Peter Brezovszky, Arnold Supan, Elisabeth Vyslonzil. – Frankfurt am Main: Europaeischer Verlag der Wissenschaft, 1999.

УДК 316.2

Галушко К.Ю.

СУЧАСНІ СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Współczesne socjologiczne teorie procesu eurointegracji

Metodologia teorii intergacji jest częścią ogólnej metodologii współczesnego zachodniego społeczeństwowznawstwa. Istota tej metodologii w tym, że ze zbioru zjawisk z różnym poziomem obgruntowania wydzielamy jeden czy kilka aspektów, na podstawie których budujemy konkretny formalno-logiczny system. W związku z tym najslabszym miejscem konstruowanych modeli i teorii są ich punkty wyjściowe – zawsze można znaleźć sporo ważnych prawidłowości, nie wziętych pod uwagę w tej kontrukcji teoretycznej.

W artykule zrobiono porównawczą analizę współczesnych teorii procesu eurointegracyjnego. Zostały rozpatrzone takie podejścia jak federalizm, neoliberalizm, „nowy instytucjonalizm”, „zarządzanie wielopoziomowe”, „sieci polityczne” i inne. Główną uwagę skupiono na pytaniach elektyczności podejść badawczych, studiowania transformacji instytucyjnych konstatacji „ratowania” państw narodowych.

Zbadane teorie eurointegracji pokazują współczesny stan refleksji socjologicznej tego procesu. Z analizy porównawczej możemy zrobić takie podsumowanie.

To, że refleksja teoretyczna nad procesem integracji robiona jest po dochodzeniach praktycznych, znaczy, że dotychczas brakuje ustalonej koncepcji, która miałaby rządzić ideologią procesu, a nadal trwa teorytyzacja „pragmatyzmu siociowego” postfactum.

Badania eurointegracji z punktu widzenia socjologii są możliwe jedynie przy uwzględnieniu eklektyzmu metodologicznego i podejścia międzydyscyplinarnego, które mogą połączyć socjalną różnorodność procesu integracyjnego.

Актуальність проблеми. Європейське або, конкретніше, євроінтеграційне спрямування подальшого суспільного та політичного розвитку України є не стільки тактичною, скільки стратегічною метою частки вітчизняної політичної еліти. В реаліях сьогодення це є однією з невід’ємних складових зовнішньополітичної риторики нашої держави. Втім, окрім риторики необхідні конкретні кроки в напрямку корекції як інституціональної структури українського суспільства, так і системи його цінностей у бік “європеїзації”. У соціологічному контексті вагомим є значення теоретичного осмислення інтеграції, задля подальшої оптимізації конкретних кроків у цьому напрямі.

Аспекти, в яких проблему розроблено. Увага на теоретичне осмислення євроінтеграційного процесу вже зверталася зокрема такими авторами, як О. Бургонов [1], І. Яжборовською [2], І. Кравчуком [3], низці колективних праць [4; 5], але особливістю євроінтеграції є те, що вона – актуальний процес, і його відповідна соціологічна рефлексія триває. Власне чимало розглянутих згаданими авторами концепцій (федералізм, лібералізм) у своєму початковому евристичному сенсі вже втратили актуальність і ревізуються.

Мета даної розвідки – здійснити порівняльний аналіз сучасних соціологічних теорій євроінтеграції, створення яких є наслідком “прориву” у розширенні євроспільноти у 1980-х та 1990-х рр.

Методологія теорій інтеграції є органічною складовою частиною загальної методології сучасного західного суспільствознавства. Її суть полягає в тому, що з усієї сукупності явищ з тим чи іншим ступенем обґрунтованості виокремлюється один чи декілька аспектів, на основі яких і будується певна формально-логічна система. Тому найслабшим місцем конструйованих моделей і теорій є їхні відправні засновки – завжди можна знайти масу істотних закономірностей, які не враховуються в даній теоретичній конструкції. Цілком природно, що ця гносеологічна особливість обов’язково призводить до появи конкуруючих теорій, що спираються на ті закономірності, що „залишилися за дужками”. Цей алгоритм „часткового пізнання” знаходить особливо опукле вираження в такому складному феномені, як європейська інтеграція.

Як можна стверджувати, Європейський Союз і Європейське співтовариство – це сукупність інституційної, юридичної, політичної й економічної систем, складне ціле, що перебуває в процесі безупинного розвитку. У світлі цього не дивно, що представники різних наукових дисциплін, що вивчають той самий предмет, сприймають його по-різному, з позицій логіки і методології своєї науки. Крім цього існують загальні теорії, предметом яких є об'єктивна необхідність інтеграції та її сутність. З них ми будемо виходити з того погляду, що європейська спільнота *не є*: 1) лише однією з багатьох міжнародних організацій; 2) окремим випадком регіональної інтеграції; 3) лише наднаціональний рівень національних політичних систем. Ми розглядаємо європейську інтеграцію *sui generis*; 4) як унікальне явище, що не має аналогів у світовій практиці і не терпить механістичних узагальнень. Хоча такого роду підхід є емпірично привабливим і в деяких питаннях неминучим, він при тому прирікає європейські дослідження на теоретичну замкнутість, відриває їх від загального розвитку світової науки. До того ж, і на рівні емпіричного пізнання європейська інтеграція нерозривно пов'язана з загальносвітовим розвитком, є органічною складовою частиною світової політики й економіки, зазнає впливу від зовнішнього світу і, у свою чергу, впливає на його еволюцію.

Прискорення інтеграції в середині 1980-х років призвело до поживлення наукових досліджень у вказаній царині. “Історичний компроміс” між наднаціональним і міжурядовим початками в практиці інтеграції призвів до істотної зміни і характеру теорій інтеграції. Давніші теорії неофункціоналізму та “переплескування” перестали претендувати на повноту та адекватність. З огляду на це в царині досліджень європейської інтеграції наступив період синтезу і „малих справ”, розробки окремих її аспектів.

Сучасні теорії є частиною більш-менш однорідного теоретичного поля. У 90-ті роки з'явилася ціла серія робіт, у яких проводилася думка про те, що процес інтеграції взагалі є „ендемично синкретичним”, а теорії інтеграції по необхідності повинні бути еkleктичними. Проте шлях до синтезу, як правило, починається з чергової реконструкції традиційних теорій інтеграції.

У цьому плані показова еволюція поглядів одного з найбільш відомих прихильників *федералізму* – Джона Пайндера. На початку 90-х років він виступив з ідеєю розробки концепції „неофедералізму”, який об'єднав би теоретичний аналіз європейської інтеграції і підготовку конкретних політичних рекомендацій. Задля цього, на його думку, необхідна „спілка” неофункціоналістського бачення взаємозв'язку соціальних і політичних явищ і федералістської заклопотаності конституційними проблемами і

принципами [6].

З ідеями Дж. Пайндера перегукується оригінальна робота Альберти Сбраджа, що спробувала звільнити федералізм від його нормативної прив'язки. У її інтерпретації федералізм – це філософія, наукова орієнтація, а не набір зношених політичних формул. Тому вона вважає за своєчасне відмовитися від уяви про обов'язкову еволюцію Європейського Союзу у бік однієї з реально існуючих або гіпотетичних форм федеративного устрою, наприклад Сполучених Штатів Європи. Європейський Союз – це експеримент в області інституціональної творчості, і результат його тому є непередбаченим. Її загальний висновок полягає в тому, що наукове дослідження Європейського Союзу повинне спиратися на об'єктивні методи міжнародної порівняльної політології або політичної соціології [7].

Тенденція синтезу тих концепцій інтеграції, які робили упор, відповідно, на соціальні, економічні або державні, політичні фактори, знайшла найбільш характерне втілення в *теорії багаторівневого керування* (multi-level governance). Ця теорія є відверто еkleктичною, гібридною, і в цьому, як не дивно, міститься її перевага: гнучкість методології дозволяє охопити гранично широке коло явищ, уникнути однобічності традиційних концепцій.

„Відправними пунктами підходу, властивого теорії багаторівневого керування, є існування перехресних компетенцій на безлічі рівнів урядів і взаємодія політичних акторів, що пронизує всі ці рівні. Посадові особи держав-членів, при всій їхній могутності, є лише однією з груп, що діють усередині європейської політичної системи. Держави не є винятковою сполучною ланкою поміж внутрішньою політикою і міжурядовим торгом у Європейському Союзі. Замість посилки про дворівневу гру, що є загальноприйнятою серед тих, хто наголошує на ролі держави, теоретики багаторівневого керування виходять з перехресчування багаторівневих *політичних мереж*. Структура політичного контролю є перемінною, а не постійною, залежить від того, про яку область політики мова йде” [8, 41]. У рамках цього погляду Європейський Союз є політичним утворенням, в якому влада розпорошена між різними рівнями керування і серед акторів, а між секторами існують істотні розходження в способах керування.

Теорія багаторівневого керування, крім усього іншого, покликана примирити традиційні концепції інтеграції, позначивши місце кожної з них у складній плюралістичній картині Європейського Союзу. Наприклад, Джон Пітерсон проводить розмежування між трьома рівнями прийняття рішень у Європейському Союзі, кожний з яких має свою власну логіку. По-перше, це „суперсистемний рівень”, рівень „історичних рішень”, що змінюють Європейський Союз як політичну систему. Це і є рівень

„інтеграції” у безпосередньому сенсі слова. Саме цей рівень є предметом традиційних теорій інтеграції. По-друге, це „системний рівень”, або ж рівень „здійснення політики”. На цьому рівні відбувається практична трансформація інтеграційних інститутів. Найкращим інструментом теоретичної інтерпретації цього процесу є новий інституціоналізм (який буде розглянутий нижче). По-третє, це „мезосистемний рівень”, або рівень „формування політики”. Закономірності цього процесу щонайкраще розкриває теорія політичних мереж [9].

У тім же напрямку прямують Алек С. Свійт та Вейн Сандхольц. У їхньому уявленні політична система Європейського Союзу являє собою континуум, що з’єднує міжурядову і наднаціональну політику. Сфера міжурядової політики усередині Союзу являє собою різновид звичайних міжнародних відносин у власному сенсі слова. Наднаціональний кінець континууму втілює в собі централізований контроль над потенціалом керування, що охоплює всі держави-члени. Між цими полюсами розподіляються всі проміжні форми керування. Їхні координати в континуумі визначаються трьома перемінними: 1) інтенсивністю формальних і неформальних правил, встановлених на рівні Європейського Союзу; 2) структурами керування на рівні Європейського Союзу; 3) рівнем розвитку транснаціонального суспільства [10].

Подолання однобічності неофункціоналізму, який представляє політичні рішення як простий продукт агрегованої соціальної поведінки, і міжурядового підходу, який розглядає ці рішення як підсумок зіткнення національних інтересів, прагне і т. зв. “*новий інституціоналізм*”.

Існують три різновиди цієї течії: 1) історичний інституціоналізм; 2) соціологічний інституціоналізм; 3) інституціоналізм, заснований на принципі раціонального вибору. Розходження між ними починаються із самого визначення „інститутів”.

Прихильники інституціоналізму, заснованого на принципі раціонального вибору, керуються методологією, запозиченою ними з мікроекономічної теорії. У їхній інтерпретації інститути – це просто формально-юридичні конструкції і набори правил прийняття рішень, що накладають певні зобов’язання на політичних акторів, що керуються власними інтересами. Саме правила змушують акторів вступати у стратегічні коаліційні ігри, які й складають суть процесу прийняття рішень. Прихильники історичного інституціоналізму схильні до більш широких визначень. Наприклад, Кеннет Армстронг та Саймон Балмер визначають інститути як сукупність „формальних інститутів, неформальних інститутів і конвенцій, втілених у них норм і символів, а також інструментів, політики і політичних процедур” [11, 52].

Історичний інституціоналізм підкреслює відносну самостійність і

активну політичну роль інститутів. Прихильники цього різновиду інституціоналізму дають, зокрема, своє тлумачення історії європейської інтеграції. Перші інтеграційні інститути були створені державами-членами у певних історичних умовах з певними цілями. Ці умови до дійсного часу зникли, цілі і переваги держав-членів змінилися, але прийняті колись рішення відкрили дорогу певній логіці розвитку, яку неможливо було передбачати в момент створення співтовариств. Створені в той час інститути існують і сьогодні. Вони мають здатність впливати на цілі і пріоритети акторів і в такий спосіб структурувати політичні ситуації і політичні рішення. Зокрема, виникнення Єдиного внутрішнього ринку, що втілює неоліберальні принципи, неможливо представити як результат стихійного розвитку економіки. Єдиний внутрішній ринок є продуктом цілеспрямованої політики інтеграційних інститутів.

Особливістю соціологічного інституціоналізму є те, що, на відміну від двох інших різновидів, він розглядає самоідентифікацію й інтереси як ендогенні, а не екзогенні фактори. Іншими словами, актори не вступають у процес взаємодії з готовими, заздалегідь сформованими інтересами – ці інтереси остаточно формуються усередині інституціональної системи. Отже, інститути є не просто обмежниками поведінки акторів, а факторами, що формують їхню поведінку і, більш того, їхні знання і уявлення про світ.

Видне місце в сучасних європейських дослідженнях займають концепції *політичних мереж*. Один з її прихильників дає наступне визначення політичної мережі: “Внутрішній зміст терміну “мережа” полягає в тому, що маси акторів, що представляють безліч організацій, взаємодіють один з одним і діляться інформацією і ресурсами. “Ув’язування” [інтересів] припускає, що мережі звичайно являють собою засоби гри з позитивною сумою: вони полегшують примирення, врегулювання чи компроміс між різними інтересами, що зачіпаються рішеннями у певній області політики” [12, 391].

Теорія політичних мереж містить важливу, принципову відмінність від концепцій, навіяних реалізмом і неореалізмом. Суперництво держав в умовах анархії міжнародних відносин являє собою гру з нульовою сумою, у якій більш сильні обов’язково виграють, а більш слабкі програють. Політична мережа, навпроти, являє собою рамку для співробітництва, від якого виграють всі учасники, поза залежністю від співвідношення їхніх силових потенціалів (те, що в сучасному міжнародному бізнесі прийнято називати “a win-win situation”). Причиною виникнення “доданої вартості” є взаємозалежність держав і інших учасників політичного процесу. Її джерело — інформація та ресурси, що вони не змогли б одержати іншими способами, поза співробітництвом у рамках політичної мережі.

Європейський Союз і його інститути являють собою з цього погляду сукупність політичних мереж. Ті переваги, що одержують учасники, і роблять їх зацікавленими в розвитку інтеграції.

Теорії багаторівневого керування і нового інституціоналізму, що виникли на уламках неофункціоналізму, є тим “майданчиком”, до якого тяжіють і послідовники традиційного міжурядового підходу. Найбільш яскравими і впливовими фігурами на цьому напрямку європейських досліджень є Вільям Уоллес і Ендрю Моравчик.

В. Уоллес, підкреслюючи, що національні держави залишаються ключовими діючими особами в процесі інтеграційного будівництва, вважає за необхідне провести розмежування між “формальною” і “неформальною” інтеграцією. Сферою неформальної інтеграції є розвиток тих форм економічної і соціальної взаємодії і взаємопроникнення, що не повинні бути санкціоновані спеціальними політичними рішеннями. Формальна інтеграція – це сфера будівництва інститутів, що є продуктом співробітництва національних еліт. Значення неформальної інтеграції величезне. Можна з повною впевненістю стверджувати, що міжурядове співробітництво – це усього лише реакція на потребі суспільства і ринкової економіки. Однак первинною в інтеграційному процесі залишається усе-таки формальна інтеграція. На користь цього говорять дві обставини. По-перше, у перебігу формальної інтеграції формуються масштаби і природа європейського керування. Це означає, що саме формальна інтеграція має вирішальне значення для збереження держав-націй як центрів влади. По-друге, неформальна інтеграція в її нинішніх формах була б неможливою без формальної інтеграції. Так, наприклад, безперешкодні транскордонні економічні зв’язки в рамках Єдиного внутрішнього ринку були б неможливі без Єдиного європейського акту, а сам цей Акт є продуктом складних міжурядових переговорів і узгодження розбіжних національних інтересів [13].

Ще більш рішучі кроки у бік нового інституціоналізму та інших плюралістичних концепцій робить Е. Моравчик. Поява різновиду, як ним уявляється, міжурядового підходу стала можливою насамперед унаслідок загальної еволюції науки про міжнародні відносини і посилення впливу неолібералізму.

Класичний реалізм власне кажучи абстрагувався від внутрішніх джерел зовнішньої політики, від інтересів і внутрішньополітичної боротьби різних груп, що чинять безпосередній вплив на цілі і засоби зовнішньої політики. Національні інтереси розглядалися як щось дане, а предмет наукового аналізу обмежувався лише відносинами між державами. Неолібералізм, навпроти, ставить в основу процес формування національних інтересів усередині окремих держав. Природно, що для

пояснення цього процесу неоліберали змушені звертатися до теоретичного багажу соціології.

Е. Моравчик є представником ліберального міжурядового підходу. В основі його концепції лежать три засновка:

- Головними акторами в політиці є раціональні, самостійні індивідууми і групи, що взаємодіють один з одним на основі принципів власного інтересу і запобігання ризику.

- Уряди являють собою „підвид” вітчизняних акторів, наділені інтересами, що є стримуючим чинником у відношенні самоідентифікації й інтересів інших держав, що діють на міжнародній арені.

- Поводження держав, характер їхніх конфліктів і співробітництва відбивають природу і конфігурацію державних інтересів [14, 7; 11, 13].

На думку Е. Моравчика, процес інтеграції являє собою гру на двох рівнях. На рівні формування національних інтересів діють соціологічні закономірності узгодження інтересів різних політичних і соціальних груп і взаємодії держави і суспільства. Підсумком цього процесу є визначені цілі і переваги („попит на інтеграцію”), з якими держава виходить на другий рівень гри – торг на міжурядовому рівні („пропозиція інтеграційних рішень”).

Характерно, що вирішальну роль у формуванні остаточних інтеграційних рішень Е. Моравчик відводить першому рівню: внутрішня політика є, на його думку, попередньою умовою зовнішньополітичного торгу. Він пояснює це тим, що вищий пріоритет будь-якого уряду – це утримання влади. Для досягнення цієї мети уряду потрібна підтримка досить сильної політичної коаліції, що формується в ході боротьби різних соціальних груп за переважний політичний вплив. Уряд одержує необхідну йому підтримку, визнаючи інтереси найбільш впливових груп і приймаючи пропоновані ними політичні альтернативи, що і проводяться їм надалі на міжнародній арені.

Саме цією обставиною Е. Моравчик пояснює парадоксальне поведження національних держав, які свідомо приймають рішення, що формально обмежують їхню автономію. Справа в тім, що замість цього держави одержують переваги упорядкованого торгу в набагато більш широкому полі, усередині інтеграційних інститутів, а також інформацію, що в інших умовах була б недоступною. Тому інтеграційні інститути перетворюють міжурядовий торг на гру з позитивною сумою.

Успішне просування інтересів впливових національних соціальних і політичних груп на європейському рівні підсилює внутрішньополітичні позиції уряду. Що ж стосується невігідних чи непопулярних рішень, то їх можна з легкістю списати на підступ брюссельської бюрократії і тим самим зменшити несприятливий внутрішньополітичний ефект. Таким

чином, на думку Е. Моравчика, європейська інтеграція не тільки не послаблює, але, навпроти, посилює європейські держави-нації. Такої ж точки зору дотримується і відомий англійський історик Алан Мілворт [15].

Висновки. Розглянуті теорії євроінтеграції є достатньо показовими щодо сучасного стану соціологічної рефлексії цього процесу, а їх порівняльний аналіз наводить нас на наступні висновки:

- Те, що теоретична рефлексія процесу інтеграції відбувається після практичних кроків, означає, що стала концепція, яка б задавала ідеологію процесу, досі відсутня і відбувається лише постфактумна теоретизація “мережевого прагматизму”.

- Вивчення євроінтеграції з соціологічної точки зору можливе лише за умов методологічного еkleктизму та міждисциплінарного бачення, які є єдино можливим підходом, здатним охопити усе соціальне багатоманіття інтеграційного процесу.

- Найголовнішим, як на наш погляд, є констатація парадоксального збереження ресурсів національної держави в перебігу інтеграції, що суперечить переважній більшості західних та вітчизняних концепцій глобалізації та регіональної інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бургонов О.* Международная интеграция – тенденция 21 века / Бургонов О. – СПб., 1999.
2. *Яжборовская И.* Европейский Союз на путях политической интеграции / Яжборовская И. – М., 2004.
3. Гармонізація національних правових систем з правом ЄС. – К., 2004.
4. Западноевропейские страны. Особенности социально-экономических моделей. - М., 2002.
5. Расширение ЕС на восток: предпосылки, проблемы, последствия. – М., 2003.
6. *Pincler J.* European Communities: The Building of a Union / J. Pincler. – Oxford, 1991.
7. *Sbragia A.* Thinking about the European Future: the Uses of Comparison in Europolitics / Sbragia A. – Wash., D.C., 1992.
8. *Marks G.* Competences, Cracks and Conflicts: Regional Mobilization in the European Union / Marks G., Nielsen F., Ray L. and J. Salk // Governance in the European Union. – L., 1996.
9. *Peterson J.* Decision-making in the European Union: Towards a Framework for Analysis / Peterson John // Journal of European Public Policy. – 1995. – N 2 (1).

-
10. *Sweet A.* European Integration and Supranational Governance / A. Sweet and W. Sandholtz // *Journal of European Public Policy*. – 1997. – № 4 (3).
  11. *Armstrong K.* The Governance of the Single European Market / Armstrong K., Buhner S. – Manchester, 4 – 1998.
  12. *Peterson J.* Policy Networks and European Union Policy Making: A Reply to Kassim / Peterson John // *West European Politics*. – 1995. – № 18 (2).
  13. *Wallace W.* Introduction: The Dynamics of European Integration. In *The Dynamics of European Integration* / Wallace W. – L., 1990.
  14. *Moravcsik A.* Liberalism and International Relations Theory / Moravcsik A. – Harvard University Center for International Affairs. – Paper № 92-6.
  15. *Milward A.S.* The European Rescue of the Nation-State / Milward A.S. – L., 2000.

УДК 316.2(7/8)

Сачок М.В.

АМЕРИКАНСЬКА ЕВАЛЮАЦІЙНА ШКОЛА: ДОСВІД ВИРІШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Ewaluacja amerykańska: doświadczenie w rozwiązywaniu problemów socjalnych

Artykuł poświęcony jest retrospektywnej analizie ewaluacji, w szczególności ukazaniu i rozwojowi ewaluacji w USA. Wskazuje się, że ewaluacja, jako kierunek badawczy, narodziła się w Wielkiej Brytanii a odpowiedzialny za jej powstanie jest William Farish, profesor Uniwersytetu w Cambridge, który w 1792 roku zaproponował ilościową ocenę osiągnięć egzaminacyjnych studentów (quantative assessment). Właściwie zaś termin „ewaluacja” wprowadzony został przez amerykańskiego badacza w sferze wykształcenia Ralpha Winfrieda Tulera w latach 20. XX stulecia. Jego badania dotyczą wyłożenia szkolnego materiału w taki sposób, by był on lepiej przyswojony. W ciągu lat 70. i 80. ewaluacja osiąga swoją dojrzałość i właśnie wtedy przyjmuje nowoczesną formę. Zwraca się uwagę na znaczenie nowej nauki w diagnostyce problemów społecznych, tworzeniu i przekazaniu oceny programów różnych sfer życia społecznego (zdrowie, management, wykształcenie, sądownictwo kryminalne itp.).

W artykule podano także analizę teoretycznego drzewa ewaluacyjnego, stworzonego przez amerykańskiego badacza Marviną Alkina oraz jego zaadaptowaną wersję, którą wykorzystuje się w badaniach socjohumanitarnych. W